

LUG'AT USTIDA ISHLASH METODIKASI

Atamurodova Qunduzoy Abdug'aniyevna

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Pedagogika fakulteti
boshlang'ich ta'lim

metodikasi kafedrası o'qituvchisi

@mail:atamurodovaqunduzoy@gmail.com

Jumayeva sharifa Umarali qizi

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi III bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabda lug'at ustida ishlash metodikasi, uning asosiy yo'nalishlarini o'rganish, maktabda nutq o'stirishning muhim vazifalaridan biri ekanligi hamda lug'at ustida ishlashni yaxshilash, tartibga solish, uning asosiy yo'nalishlarini ajratish va asoslash, o'quvchilarning lug'atini boyitish jarayonini boshqarish haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Maktab, so'z, lug'at, lug'at tarkibi, leksikologiya, nutq, metodika.

Bola maktabga kelgunga qadar oila muhitida, maktabgacha ta'lim muassasalarida qiziqishlari va ehtiyojlarini ifodalash uchun zarur bo'lgan so'zlarni gap tarkibida turli shakllarda qo'llash namunasini o'zlashtirgan bo'ladi. Lekin uning nutqiy arsenali maktabda o'rganiladigan yangi tushunchalarni, fikrlarni, maktabgakelgan kunidagi hissiyotlarini ifodalashi uchun so'z zahirasi yetishmaydi. Maktaboldida turgan eng asosiy vazifa o'quvchilarning atrof-olam haqidagi tasavvurlarini kengaytirish asosida o'quvchilarning lug'atini boyitish, nutq va tafakkurini, mantiqiy fikrlashini o'stirishdir. Lug'at ustida ishlash o'quvchining lug'at boyligini oshirishdan iborat emas, o'quvchining diqqatini so'zning mazmuniga qaratish, so'zning semantikasini, ma'nosini aniqlashtirish, so'zning boshqa so'z bilan semantik bog'lanishini, aloqasini ochish, bog'lanishli nutqda har bir so'zning o'z ma'nosiga ko'ra boshqa so'zlar bilan bog'lanishini anglashlariga erishishdir.

So'z tilning ma'no bildiradigan asosiy birligidir. So'z va so'z birikmasi aniq narsalarni, mavhum tushunchalarni, hissiyotni ifodalaydi. Tilda mavjud bo'lgan barcha so'z va iboralarning yig'indisi lug'at tarkibi yoki leksika deyiladi. Leksikologiya o'zbek tilining lug'at tarkibini o'rganadigan bo'limdir. Leksikologiya lug'at tarkibidagi so'zlarning nutqda ma'no ifodalash xususiyati, qo'llanish faolligi, boyib borishi, ba'zi so'zlarning eskirib, istemoldan chiqib ketishi, ma'no ko'chish hodisasi kabilarni o'rganadi. SHu sababli leksikologiya lug'at ustida ishlash metodikasining lingvistik asosi hisoblanadi.

Maktabda lug'at ustida ishlash metodikasi to'rt asosiy yo'nalishni ko'zda tutadi:

1. O'quvchilar lug'atini boyitish, ya'ni yangi so'zlarni, shuningdek, bolalar lug'atida bo'lgan ayrim so'zlarning yangi ma'nolarini o'zlashtirish. Ona tilining lug'at boyligini bilib olish uchun o'quvchi o'z lug'atiga har kuni 8-10 ta yangi so'zni, shu jumladan, ona tili darslarida 4-6 so'zni qo'shishi, ya'ni shu so'zlar ma'nosini o'zlashtirishi lozim.

2. O'quvchilar lug'atiga aniqlik kiritish. Bu ichiga quyidagilarni oladi: 1) o'quvchi puxta o'zlashtirmagan so'zlarning ma'nosini to'liq o'zlashtirish, ya'ni shu so'zlarni matnga kiritish, ma'nosi yaqin so'zlarga qiyoslash, antonim tanlash yo'llari bilan ularning

ma`nosiga aniqlik kiritish; 2) so`zning kinoyali ma`nosini, ko`p ma`noli so`zlarni o`zlashtirish; 3) so`zlarning sinonimlarini, sinonim so`zlarning ma`no qirralarini o`zlashtirish; 4) ayrim frazeologik birliklarning ma`nosini o`zlashtirish.

3. Lug`atni faollashtirish, ya'ni o`quvchilar ma`nosini tushunadigan, ammo o`z nutq faoliyatida ishlatmaydigan nafaol lug`atidagi so`zlarni faol lug`atiga o`tkazish. Buning uchun shu so`zlar ishtirokida so`z birikmasi va gaplar tuziladi, ular o`qiganlarni qayta hikoyalash, suhbat, bayon va inshoda ishlatiladi.

4. Adabiy tilda ishlatilmaydigan so`zlarni o`quvchilar faol lug`atidan nafaol lug`atiga o`tkazish. Bunday so`zlarga bolalarning nutq muhiti ta`sirida o`zlashib qolgan adabiy til meoyoriga kirmaydigan, ayrim adabiy asar va so`zlashuv tilida qo`llanadigan sodda so`z va iboralar, sheva va ijtimoiy guruhga oid so`zlar kiradi. Adabiy til meoyori degan tushunchani o`zlashtirgach, o`quvchilar yuqorida izohlangan so`zlar o`rniga adabiy tildagi so`zlardan foydalana boshlaydilar. Adabiy tilga oid malakalari mustahkamlangan sayin shevaga, jargonga oid so`zlar, so`zlashuv tilida ishlatiladigan sodda so`z va iboralar o`quvchilarning faol lug`atidan chiqib keta boshlaydi.

O`quvchilar lug`atini va nutqini boyitishda eng ishonarli manba badiiy asarlar hisoblanadi. O`qish darslarida **1,2,3,4-sinflar** kitobida **Oybek, H. Olimjon, M. SHayxzoda, G'. G'ulom, H. Hakimzoda, Zulfiya, Uyg'un, A.Qahhor, P. Mo'min, Q. Muhammadiy, SH. Saodulla, Z. Diyor** kabi ko`pgina so`z ustalarining asarlarini o`qiydilar. O`zbek tilini yuksak badiiy obrazlar yordamida o`zlashtiradilar. O`qish darsida bolalar lug`ati ma`lum mavzularga oid so`zlar hisobiga ham boyiydi. Ular lug`atiga axloqiy tushunchalarni ifodalovchi yoqimtoy, shirinso`z, mehribon, haqqoniy, botir, mard, jasur, mehnatsevar kabi ko`pgina so`zlar qo`shiladi. Matn ustida ishlash jarayonida ko`p ma`noli so`zlar, sinonimlar, ko`chma ma`noda ishlatiladigan so`zlarni, bazi frazeologik birikmalarni bilib oladilar.

Ma`nodosh so`zlar ustida ishlash

Ma`nodosh so`zlar (sinonimlar) talaffuzi, yozilishi har xil bo`lgan bir umumiy tushuncha(ma`no) ifodalaydigan so`zlardir. Sinonimlar bir-biridan qo`shimcha ma`no qirralari, emotsional bo`yog`i, qo`llanilishi jihatidan o`zaro farqlanadi. Katta, ulug`, buyuk, zo`r, azim, ulkan, bahaybat, haybatli, yirik, gigant sinonimik qatorini tashkil qilgan so`zlardan katta so`zi keng tushunchani anglatib, aniq tushunchaga nisbatan ham, mavhum tushunchaga nisbatan ham ishlatilaveradi.

Boshlang`ich sinflarda sinonim haqida nazariy ma`lumot berilmaydi, ammo sinonimlar haqidagi tushuncha amaliy mashq yordamida shakllantiriladi. **Sinonimlar bilan ishlash elementar tarzda 1-sinfdan boshlanadi:** o`quvchilar berilgan so`zning sinonimini topishga, boshqacha qilib qanday aytish mumkinligini tushuntirishga, **2-3-sinflarda esa berilgan so`zning 2-3 sinonimini topib aytishga o`rgatiladi.**

2-sinflarda ma'nodosh so'zlar(3-bet)

Bilimlarni qo'llaymiz

Ma'nodosh so'zlar

Talaffuzi va yozilishi har xil, lekin ma'nosi bir xil bo'lgan so'zlar ma'nodosh so'zlar deyiladi. Masalan: Vatan, o'lka, yurt, go'sha, zamin.

1-topshiriq. "O'lka" so'zi ishtirokida 3 ta yoyiq gap tuzing.

2-topshiriq. Matndan olingan 3 ta so'zga ma'nodosh so'zlar topib yozing.
Masalan: tinch – osoyishta, xotirjam.

Men ijod qilaman

"Mening mahallam" mavzusida kamida 4-5 ta gapdan iborat kichik matn tuzing.

Foydalanish uchun so'zlar: obod, ko'rkam, qo'shni, inson, ozoda, ko'cha, nuroniy, yashamoq, obodonlashtirmoq, uyushtirmoq, hissa qo'shmoq.

3-sinflarda ma'nodosh so'zlar (90-bet)

YOZISH

Bilimlarni qo'llaymiz

Ma'nodosh so'zlar

Ma'nosi bir xil, yozilishi (shakli) har xil bo'lgan so'zlar ma'nodosh so'zlar deyiladi.

Namuna: chiroyli – go'zal, bahor – ko'klam.

1-topshiriq. Ma'nodosh so'zlarni aniqlang va yonma-yon qo'yib ko'chiring.

1) katta	4) dangasa
2) bilimli	5) yolg'onchi
3) kichkina	6) chiroyli

Foydalanish uchun so'zlar: aldoqchi, aqlli, mitti, go'zal, yalqov, ulkan, ishyoqmas, maftunkor, bahaybat, dono, jajji

2-topshiriq. 1-topshiriqdagi so'zlardan foydalanib 2 tadan gap tuzing. Namuna: Hilola bilimli, aqlli va dono qiz.

Boshlang'ich sinflarda ma'nodosh so'zlarga oid quyidagicha mashqlar ishlatiladi:

1. Berilgan ma'nodosh so'zlarni guruhlash. Bunda bir so'z turkumiga oid ikki sinonimik qatordagi so'zlar ichiga bir-ikkita boshqa so'z kiritib beriladi. O'quvchilar sinonimlarni ikki guruhga ajratib aytadilar. Buning uchun so'zlar quyidagi kabi berilishi mumkin: vatan, maqsad, diyor, niyat, mamlakat, murod, yurt.

2. Berilgan so'zga sinonim tanlash. O'qituvchi otni o'tganda osmon, sifatni o'tganda mazali, fe'lni o'tganda ko'nikmoq so'zlarini aytadi. O'quvchilar bu so'zlarga sinonim tanlaydilar: osmon-ko'k, samo, falak; mazali -lazzatli, laziz, totli; ko'nikmoq - o'rganmoq, odatlanmoq, odat qilmoq.

3. Tushirib qoldirilgan sinonim so'zlarni o'z o'rniga qo'yib, matnni ko'chirish. Bunda yozilishi kerak bo'lgan sinonim so'zlar ro'yxati tekshirish uchun beriladi. O'quvchilar

sinonimlarni o'rniga qo'yib, ularning qo'llanilishidagi farqni tushuntiradilar. **Masalan:** 3-sinfda 91-betda berilgan

Topshiriq. Ma'nodosh so'zlar qatorini davom ettiring va daftaringizga yozing.

1) qo'rquv, hadik, xavotir, _____

2) baqirmoq, dod solmoq, _____

3) ishtiyoqi so'ngan, istagi yo'q _____

4. Ma'nodosh so'zlardan mosini qo'yib gaplarni ko'chirish. Buning uchun sinonim so'zlar qatori qavs ichida beriladi, o'quvchi gapning mazmuniga mosini tanlab gapni ko'chiradi: Daryo suvini (bahor, ko'klam) toshirar, odam qadrini (mehnat, ish) oshirar. Oltin (o't, olov, alanga)da, odam (ish, mehnat)da bilinadi. Birlashgan (yov, dushman) ni qaytarar.

5. Sinonim so'zlar qatoridan foydalanib didaktik material tuzish va u bilan mashq ishlash. Buning uchun to'rtta sinonimik qatordagi so'zlar tanlanadi va 16 katakka aralash joylashtiriladi. O'qituvchi shu katakchalardagi bir so'zni aytadi. Masalan, chiroyli. O'quvchilar shu so'zga yaqin ma'noli so'z (sinonim)ni katakchalardan topib aytadilar: go'zal, dilbar, sohibjamol, husndor. Didaktik interfaol o'yinlarga Masalan :

“Iztopar” o'yini. O'qituvchi harflari tushirilgan ma'nodosh so'zlarni doskaga yoki kartochkaga yozib o'quvchilarga so'zni topishlarini va ularning ma'nolarini izohlashlarini topshiriq qilib beradi. Masalan, bu o'yinlarni 2-3sinflarda qo'llash mumkin.

1. Be.or, be.ob, no.ob, no.og', xa.ta, og'.iq.

2. O . to . , q . yo . , q . ma . , k . n . sha . s .

“Harflardan ma'nodosh so'zlar tuz” o'yini. Berilgan harflardan

A.Temurning xususiyatlarini ifodalovchi ma'nodosh so'zlar kelib chiqadi.

1. A L O T D I

2. U B L K N Yu G' A

“Aql charxi” o'yini. O'quvchilar guruhi uch kishidan iborat bo'ladi. 1-o'quvchi tilda ma'nodoshi bor so'zni aytadi, 2-o'quvchi uning aytgan so'zini qaytaradi va unga ma'nodosh so'z qo'shadi. 3-o'quvchi yuqoridagi ikki so'zni qaytaradi va unga o'zi ma'nodosh so'z qo'shadi.

“CHarxpalak” metodi. O'quvchilar kichik guruhlariga bo'linadi. Ularga topshiriqlar yozilgan kartochkalar beriladi. Har bir guruh topshiriqni bajarib bo'lgach, 2-guruhga uzatadi. 2-guruh 3-guruhga uzatadi. Har bir guruhning bajargan ishi guruhlararo aylanadi. Guruhlar bir-birlarining xatolarini to'g'rilaydilar. So'ng har bir guruh o'z kartochkasi bilan taqdimotga chiqadi.

Topshiriq.

1-guruh uchun: Ma'nodosh otlar qatorini tuzing.

2-guruh uchun: Ma'nodosh sifatlar qatorini tuzing.

3-guruh uchun: Ma'nodosh fe'llar qatorini tuzing.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, so'z ma'nosini tushuntirish ustida ishlash o'quvchilar lug'atini boyitadi, nutqini ravonlashtiradi. Ko'chma ma'noda ishlatilgan obrazli so'zlar va badiiy nutq birliklari matn o'qilgandan keyin tushuntiriladi, chunki ularning ma'nosi matn mazmunidan, kontekstdan yaxshi tushuniladi. Ayniqsa, masallar o'qilganda, undagi allegorik, ko'chma ma'noda ishlatilgan so'zlarni asarni o'qishda oldin yoki o'qish jarayonida tushuntirib bo'lmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Ibragimova F.E., Farsaxonova D.R., Shukurova H.S. Mamayusupova S.M., Xolsaidov F.B. BOSHLANG'ICH SINFLARDA ONA TILI O'QITISH METODIKASI 5111700 – Boshlang'ich ta'lim va sport tarbiyaviy ish bakalavriat ta'lim yo'nalishidagi talabalar uchun darslik Toshkent 2019

2.Karima Qosimova ,Safo Matchonov, Xolida G'ulomova, Sharofat Yo'ldosheva,Sharafjon Sariyev Ona tili o'qitish metodikasi Toshkent “ Noshir” nashriyoti 2009.

3.1-sinf Ona tili va o'qish savodxonligi. Toshkent 2022

4.2-sinf Ona tili va o'qish savodxonligi. Toshkent2022

5.3-sinf Ona tili va o'qish savodxonligi. Toshkent 2022

6.4-sinf Ona tili va o'qish savodxonligi. Toshkent2022